

Wij(s) met wolven

Een essay over de impact van wolven op onze weidedieren

Annet Muller, september 2022

In opdracht van bezorgde dierhouders

Colofon

Aanleiding : In opdracht van bezorgde dierhouders in Nederland

Auteur : Annet Muller

Datum : September 2022

Mailadres : onderzoekwolven@gmail.com

Foto omslag : Stockfoto

Met dank aan ieder die, in welke vorm dan ook, een bijdrage geleverd heeft aan deze publicatie.

© 2022 Annet Muller

Deze uitgave is informatief van aard en mag op alle mogelijke manieren verspreid, geciteerd en gedeeld worden, mits met vermelding van de naam van de auteur.

Voorwoord

Wolven zijn terug in Nederland. De één vindt het prachtig en spannend, terwijl de ander daarentegen veel zorgen heeft. Mijn naam is Annet Muller, ik ben 53 jaar en ik ben een bezorgde dierhouder.

In december 2021 was ik in gesprek met een groepje dierhouders, die net als ik grote zorgen hadden om hun weidedieren. We hadden vaak het gevoel dat onze zorgen niet serieus genomen werden. We trokken de conclusie dat dit meestal kwam door onwetendheid. Hoe kan iemand die nog nooit een schaap van dichtbij heeft gezien, weten waar je als dierhouder voor staat, als het om bescherming van je dieren tegen wolven gaat. Die onwetendheid... daar wilden wij iets aan doen. Daarom ben ik daar mee aan de slag gegaan. In mijn vrije tijd en op vrijwillige basis heb ik gewerkt aan dit essay. Velen hebben anoniem met mij meegewerkt op allerlei verschillende manieren. Bijvoorbeeld door het helpen verzamelen van informatie, of het meelesen met de teksten. Ook de mensen die de enquête hebben ingevuld en meegewerkt hebben aan de diepte-interviews waren ontzettend belangrijk. Ik wil dan ook iedereen die een bijdrage heeft geleverd hartelijk bedanken.

Ik zal me even voorstellen. Ik ben hobbydierhouder. Ik houd paarden, schapen, geiten, kippen, honden en katten. Ik woon aan de rand van het Drents Friese Wold. Ik ben jarenlang werkzaam geweest in het agrarisch onderwijs, in de sector dierverzorging, paardenhouderij en paardensport. Van daaruit beschik ik over een groot netwerk van dierhouders en paardenhouders. Verder heb ik een Bachelor Psychologie en een Master of Science met specialisatie Healthy Ageing.

Tijdens het werken aan dit document, ben ik zelf ook in aanraking gekomen met de vervelende kant van de aanwezigheid van wolven in mijn woonomgeving. In februari 2022 trof ik mijn paarden volledig in paniek aan in het weiland. De aanleiding hiervoor was de aanwezigheid van twee wolven, die zich buiten de omheining bevonden. Ik zag ze pas, toen ik er vlakbij was, omdat ze iets onderin de slootwal zaten. Ik was enorm verbaasd door het feit dat ze op korte afstand van mij bleven staan en geen enkele blijk van schuwheid gaven. Ondertussen probeerde ik mijn paarden te kalmeren, wat slecht lukte, omdat de wolven op een observerende manier bleven staan. Vooral mijn oudste merrie Thymke maakte zich daar erg druk om. Zo druk dat ze uitgleed en viel. Ze is daarbij dusdanig geblesseerd geraakt, dat ik een aantal weken met de dierenarts met haar revalidatie in de weer ben geweest. Ze knapte echter niet op en werd steeds kreupeler. Dit heeft er toe geleid dat ik haar in april heb moeten laten inslapen. Ik had Thymke zelf gefokt en ze was daarmee al 24 jaar onderdeel van mijn leven. Het heeft mij erg geraakt om op deze manier afscheid van haar te moeten nemen. Deze gebeurtenis heeft mij nog meer gemotiveerd om dit essay te schrijven. Ik hoop dat het een bijdrage zal leveren aan begrip voor de zorgen van dierhouders.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Een stukje geschiedenis	6
1.1 De impact van wolven in het verleden	6
1.2 Bevolkingsgroei in Nederland	6
1.3 Landschapontwikkeling in Nederland	7
1.4 Dierhouderij	7
1.5 Dierenwelzijn	7
Hoofdstuk 2 Landbouwhuisdieren in Nederland	8
6.1	8
2.2 Aanleiding	8
2.3 Literatuuronderzoek	9
2.4 Enquête en diepte-interviews	9
2.5 Definiëring respondenten	9
2.6 De diersoorten	10
2.7 Zorgen over de aanwezigheid van wolven	11
2.8 De vergelijking met aanvallen door honden	11
2.9 Schapenhouderij in Nederland	12
2.9.1 Begrazing	12
2.9.1 Het nut van begrazing door schapen	13
2.10 Paarden en pony's	14
2.11 Varkens	15
Hoofdstuk 3 Wolvenweetjes	16
3.1 Domesticatie van de wolf	16
3.2 Wolfgedrag	16
3.3 Wolven in relatie tot hun omgeving	17
3.3.1 Risico's voor mensen	18
Hoofdstuk 4 Wolfwerende maatregelen	19
4.1 Adviezen voor dierhouders	19
4.2 Dieren binnen zetten	20
4.3 Wolfwerende afrastering	21
4.4 Kuddebewakingshonden	24
Hoofdstuk 5 Aanvallen van wolven in Nederland	24
Hoofdstuk 6 Het welbevinden van inwoners in wolvegebieden	26
6.1 Gemeenten en het welbevinden van hun inwoners	27
6.2 De frustratie van dierhouders	28
6.3 Het mechanisme van de ontkenning	28
6.4 Plaagdieren	29
Hoofdstuk 7 Tot slot	29
Bronnenlijst	31

Inleiding

In Europa en daarmee ook in Nederland is op dit moment veel gaande rondom Rewilding en natuurontwikkeling. Eén van de thema's in dit onderwerp is de terugkeer van wolven in West-Europa, waarbij deze dieren een beschermde status genieten. Dit heeft tot gevolg dat de wolvenpopulatie zich ongelimiteerd voortplant in Europa en dat er daardoor ook in dichtbevolkte gebieden met kleine natuurgebiedjes steeds meer wolven zich definitief vestigen (www.ark.eu).

Door ecologen wordt dit vooral gezien als een verrijking van de biodiversiteit voor natuurgebieden. Natuurfotografen zijn enthousiast en doen hun uiterste best om foto's te schieten van dit grote roofdier en veel mensen ervaren het als een spannend idee dat er wolven leven in het gebied waar zij komen wandelen (www.wolveninnederland.nl).

Ook natuurorganisaties, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zijn blij met de aanwezigheid van wolven in de door hen beheerde natuurterreinen. Zij dragen dit uit als een teken dat het goed gaat met de natuur in Nederland en gebruiken het volop om mensen enthousiast te maken voor activiteiten in de natuur (www.staatsbosbeheer.nl, www.natuurmonumenten.nl).

Echter, de terugkeer van wolven in Nederland heeft ook zijn keerzijde. Dierenhouders in de buurt van natuurgebieden waar wolven(roedels) leven maken zich ernstig zorgen. En die zorgen zijn terecht, aangezien er op dit moment in de betreffende gebieden in Nederland wekelijks en in Drenthe zelfs dagelijks dodelijke aanvallen op vee geregistreerd worden (www.BIJ12.nl). Naast een aantal dode dieren vindt de dierhouder daarbij ook regelmatig zwaar gewonde dieren, die vaak alsnog de dood vinden, omdat ze door de dierenarts uit hun lijden verlost moeten worden. De terugkeer van wolven heeft dus een nare keerzijde: naast positieve ervaringen brengt het veel dierenleed met zich mee. En niet alleen dierenleed. Het aantreffen van verscheurde dieren en levend aangevreten vee laat geen enkele dierhouder onberoerd (www.hetschaap.nl).

Begrip voor het leed dat deze (landbouw)huisdieren en hun eigenaren aangedaan wordt door de aanwezigheid van de wolf in Nederland is echter niet altijd vanzelfsprekend.

Regelmatig lopen zij op tegen een muur van verwijten, vooral van mensen zonder ervaring met het houden van dieren en mensen die fervent liefhebber zijn van wolven. Daarbij krijgen zij te horen dat zij hun dieren beter dienen te beschermen of dat er niet geklaagd mag worden, aangezien de financiële schade immers vergoed wordt. Dat de financiële vergoeding het dierenleed en het verdriet van de eigenaren niet wegneemt, wordt daarbij over het hoofd gezien. Evenals dat het beschermen van de dieren gemakkelijker gezegd is, dan gedaan (www.levendehave.nl). Er zijn verschillende opties om dieren tegen wolvenaantallen te beschermen, alleen blijkt de praktijk weerbarstig, bijvoorbeeld doordat er nog steeds aanvallen plaatsvinden, ondanks een correct wolfwerend raster, de situatie in het af te rasteren gebied niet geschikt is voor het juiste raster of simpelweg omdat bepaalde maatregelen ten koste gaan van het dierenwelzijn, dat Nederland ook hoog in het vaandel heeft staan (www.rijksoverheid.nl).

Vrijwel alle dierhouders die in het kader van dit essay bevraagd zijn, hetzij middels de enquête die afgenomen is of tijdens gesprekken die met hen gevoerd zijn, geven aan dat zij zich derhalve niet serieus genomen of in het geheel niet gehoord voelen. Het onbegrip lijkt veelal voort te komen uit ecologische paradigma's van wolvenliefhebbers, gebrek aan praktijkervaring van (soms zelfbenoemde) deskundigen en gebrek aan kennis van diergedrag en dierenwelzijn met betrekking tot huisvesting en verzorging van landbouwhuisdieren. Daarom wordt in dit essay het verhaal van de dierhouders verteld. Hopelijk ontstaat op deze manier meer begrip voor de zorgen van dierhouders en wordt er in de nabije toekomst een manier gevonden om op gelijkwaardige wijze constructief met elkaar in gesprek te gaan over de aanwezigheid van wolven in Nederland.

Wellicht ten overvloede: dit essay betreft geen wetenschappelijk onderzoek, maar is wel voorzien van de vermelding van de bronnen die gebruikt zijn, naast de input vanuit de enquête, de gevoerde gesprekken en de eigen kennis en ervaring van de schrijfster. Daarnaast hebben dierhouders fotomateriaal beschikbaar gesteld. Omdat de meesten graag anoniem willen blijven, is anonimiteit in overleg met betrokkenen voor alle aangeleverde persoonlijke informatie en foto's gehanteerd.

1. Een stukje geschiedenis

1.1 *Impact van wolven in het verleden*

Voordat de wolf in de 19^e eeuw uit Nederland verdween richtte deze veel schade aan onder het vee dat er gehouden werd. Schapen, varkens, geiten en soms ook paarden en koeien werden met grote regelmaat door wolven gedood. Boeren werden daardoor min of meer gedwongen hun vee meer op stal te houden, wat regelmatig voedseltekort voor het vee tot gevolg had. Daarnaast werd het vee geweid onder toezicht, wat voor de boer een extra belasting in het werk betekende (De Rijk, 1985).

Naast slachtoffers onder vee, doen meerdere bronnen melding van volwassen mensen en kinderen die slachtoffer zouden zijn geworden van wolven. Een voorbeeld van een gedetailleerd en officieel rapport, dat als één van betrouwbare bronnen wordt gezien verhaalt over 11 kinderen in Noord Limburg die in de periode 1810-1811 door wolven gegrepen en (deels) opgegeten zijn (Gereads, 1981).

Door deze gebeurtenissen is destijds besloten dat Nederland geen geschikte leefomgeving was voor wolven en is de wolf middels drijfjachten en het uitloven van premies voor dode wolven uit Nederland verdreven. In Nederland zijn meerdere data in omloop, wanneer de laatste Nederlandse wolf geschoten of gezien zou zijn. Een exacte datum daarvoor aangeven, is daarom gissen, maar op basis van verschillende data staat vast dat de wolf rond het midden van de 19^e eeuw volledig uit Nederland verdwenen is.

In andere landen in West Europa werd de wolf eveneens bejaagd, waardoor wolven zich in Europa zich op enig moment alleen nog bevonden in grote natuurgebieden, zoals de Kaukasus in Rusland en de Karpaten in Roemenië, Slowakije, Polen etc. De wolf is dus niet uitgeroeid¹, zoals tegenwoordig vaak beweerd wordt, maar "slechts" verdreven naar gebieden waar de wolf minder schade aan kon richten en voldoende leefruimte had om ongestoord te kunnen bestaan (De Rijk, 1985).

1.2 *Bevolkingsgroei in Nederland*

In de vorige paragraaf wordt verteld over de problemen die de aanleiding vormden om de wolf uit Nederland te verdrijven. Omdat op dit moment dezelfde problemen met het vee in Nederland voorkomen, is het interessant om een vergelijking te maken tussen Nederland toen en nu.

In 1850 staat de teller voor Nederland op 3,1 miljoen inwoners (Ekamper et al., 2003). In 2022 is dit aantal bijna verzesvoudigd en stevent Nederland af op 18 miljoen inwoners. Dit betekent anno 2022 een bevolkingsdichtheid van 517 inwoners per vierkante kilometer, tegenover 95 inwoners per vierkante kilometer in 1850 (zie tabel 1). Hiermee is Nederland na Malta het dichtstbevolkte land van Europa (www.CBS.nl).

¹ Definitie uitroeien: een groep van mensen of een soort van dieren of planten in zijn geheel systematisch ombrengen met als bedoeling dat de groep of de soort in zijn geheel zou ophouden te bestaan (www.encyclo.nl)

Tabel 1: Vergelijking aantal inwoners in het jaar 1850 en het jaar 2022

	1850	2022	Vershil	Toename %
Aantal inwoners	3.100.000	17.696.940	14.596.940	471%
Aantal per km ²	95	517	422	443%

1.3 Landschapsontwikkeling in Nederland

Rond 1850 begon de campagne om het Nederlandse landschap te verbeteren. Doel was begaanbaarheid voor verkeer over (spoor)wegen en water, omdat als gevolg van de industriële revolutie mensen, dieren en goederen zich steeds vaker over langere afstanden verplaatsten en het vruchtbaarder maken van de grond, omdat steeds meer monden gevoed moesten worden.

De onafzienbare heidevelden, zandverstuivingen en moerassen in Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Drenthe en Friesland werden kleiner en in landbouwgrond veranderd. Na 1900 werden natte akkers en weilanden drooggemaakt, duizenden kilometer meanderende rivieren en beken werden rechtgetrokken, veen werd afgegraven (ten behoeve van turfwinning) en heide werd afgeplagd. Rond 1940 werd geschreven dat het Nederlandse landschap mooier was geworden. Feitelijk was het landschap productiever gemaakt. Hierdoor werd het piepkleine Nederland, na de Verenigde Staten uiteindelijk toch de grootste exporteur van landbouwproducten ter wereld (Van der Woud, 2020).

1.4 Dierhouderij

In de 19^e eeuw waren boerenbedrijven vooral gemengde bedrijven, met zowel kleinschalige landbouw als veeteelt. In de loop van de 20^e eeuw komt daar verandering in en ontstaat er specialisatie en schaalvergroting. Vanaf het begin van de landbouwmechanisatie en modernisering van de bedrijven pakt de overheid een steeds grotere rol en voert vanaf dat de regie over de ontwikkeling van de sector. Dierhouders hebben met de manier waarop zij hun dieren houden en verzorgen meebewogen in de ontwikkelingen van het landschap en de agrarische sector en de regelgevingen vanuit de overheid (Bieleman, 2008).

1.5 Dierenwelzijn

Heden ten dage is er sprake van een enorme diversiteit aan dierhouders. Dit loopt uiteen van grote professionele bedrijven, kleinschalige biologische veehouders, stoeterijen met fokmerries tot particulieren met (landbouw)huisdieren als hobby en noem maar op. Maar allen hebben zij in ieder geval één ding gemeen: de zorg en verantwoordelijkheid voor hun dieren en hun welzijn.

Sinds september 1992 is de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren in werking getreden. Deze wet regelt de bescherming van het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren. Deze wet neemt als kader de vijf vrijheden die door het Britse dierenwelzijnscomité Brambell (1965) zijn geformuleerd en zijn opgenomen in het beleidsvoornemen van het ministerie van LNV van oktober 2001 en zijn anno 2022 nog steeds de wettelijke leidraad voor dierhouders (www.dierenwelzijnsweb). Deze zijn:

Een dier moet zijn:

1. vrij van honger, dorst en onjuiste voeding, door toegang tot vers water en een gezond dieet;
2. vrij van discomfort, door een geschikte omgeving met schuilplaats en een comfortabele

- rustplek;
3. vrij van pijn, verwondingen en ziekte, door preventieve of snelle behandeling
 4. vrij om natuurlijk gedrag te vertonen, door voldoende ruimte en faciliteiten en gezelschap van soortgenoten;
 5. vrij van angst en chronische stress, door omstandigheden en behandeling die mentaal lijden voorkomen ([www.dierenwelzijnsweb](http://www.dierenwelzijnsweb.nl)).

2. Landbouwhuisdieren in Nederland

2.1 Afbakening en reikwijdte

In hoofdstuk 1 is beschreven hoe het Nederlandse landschap zich ontwikkeld heeft nadat de wolven uit Nederland verdwenen zijn. De veehouderij heeft zich daardoor kunnen ontwikkelen tot de wijze waarop dit heden ten dage is ingericht. Op dit moment is er veel discussie over de veehouderij in Nederland. Met name de intensieve veehouderij ligt onder vuur, niet alleen vanwege het stikstofthema, maar bijvoorbeeld ook vanwege de toenemende aandacht die er vanuit de maatschappij is voor dierenwelzijn. Van daaruit wordt meer en meer aangedrongen op veel bewegingsruimte, weidegang en het houden van dieren op natuurlijke wijze. Natuurlijk betekent in deze context dat het dier de ruimte en vrijheid heeft om natuurlijk gedrag te kunnen vertonen.

In dit essay wordt geen standpunt ingenomen ten aanzien van thema's, zoals de stikstofdiscussie, de weerstand van groeperingen tegen het houden van pluimvee, melkvee en het houden van vee ten behoeve van de vleesconsumptie, omdat dit minder relevant is ten aanzien van de wolvenproblematiek. Het uitgangspunt in dit essay is de hoedanigheid waarin Nederland zich op dit moment bevindt ten aanzien van het houden van dieren, gezien vanuit de ontwikkelingen vanuit het verleden tot op het punt waar het nu staat.

2.2 Aanleiding

De toenemende ongerustheid onder houders van landbouwhuisdieren en het feit dat zij zich niet gehoord en serieus genomen voelen, was de directe aanleiding om met een groep dierhouders te overleggen wat er gedaan zou kunnen worden om meer begrip voor hun zorgen te krijgen. Zo ontstond in december 2021 het idee om een essay te schrijven, waarin de dagelijkse praktijk van dierhouders die te maken hebben met de nadelen van de terugkeer van wolven in Nederland beschreven wordt.

Voor het verzamelen van relevante informatie en verhalen uit de praktijk is gekozen voor een brede aanpak. De gebruikte methodes zijn:

- Uitgebreid literatuuronderzoek
- Verzamelen van nieuwsberichten uit binnen- en buitenland
- Een online enquête
- Diepte-interviews
- Het volgen van discussies op social media
- Het verifiëren van informatie bij relevante deskundigen, zoals biologen, dierenartsen en diergedragsdeskundigen

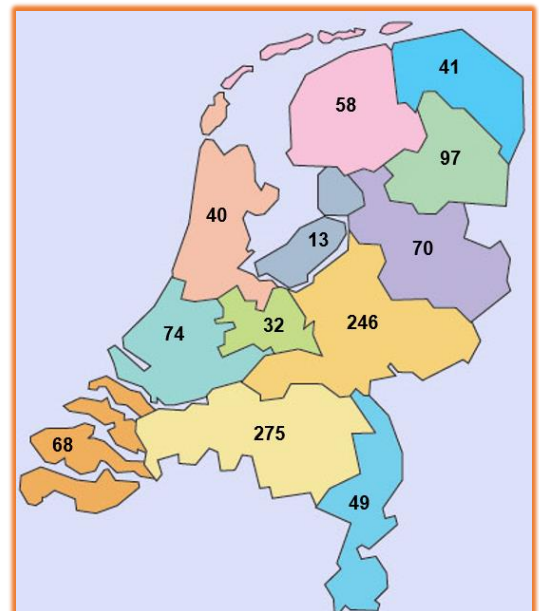
2.3 Literatuuronderzoek

Om na te gaan welke theoretische inzichten er reeds zijn met betrekking tot het onderwerp, is er informatie verzameld uit relevante literatuur, onderzoeken, beleidsdocumenten, artikelen en websites. Een deel van de literatuur viel in de categorie grijze literatuur. Dat wil zeggen, boeken, rapporten en verslagen die niet in gangbare boekcollecties gangbare boekcollecties zijn opgenomen, zoals bijvoorbeeld flyers van natuurorganisaties en het promotiemateriaal van de onlangs gelanceerde bioscoopfilm "Wolf". Het literatuuronderzoek was verkennend van aard en is het via de sneeuwbalmethode verlopen. Dat wil zeggen dat bij gevonden bronnen de literatuurverwijzingen in die bronnen gebruikt werden als aanknopingspunten om verder te zoeken (Verhoeven, 2008). Ook is veel gebruik gemaakt van bronnen die door betrokken dierhouders verzameld en aangedragen werden. Ditzelfde geldt voor de verzamelde nieuwsberichten uit binnen- en buitenland. De gevonden informatie heeft bijgedragen aan het concretiseren van de enquête en de diepte-interviews.

2.4 De enquête en diepte-interviews

In Nederland worden landbouwhuisdieren zowel beroepsmatig als hobbymatig gehouden. De enquête is afgenomen onder deze beide groepen houders van landbouwhuisdieren in Nederland. Ook de verdiepende gesprekken zijn met dierhouders uit beide groepen gevoerd.

De enquête is begin januari 2022 uitgezet en via social media verspreid. De enquête was gedurende vijf dagen online in te vullen en was gericht op de doelgroep "houders van landbouwhuisdieren in Nederland". Aan het einde van de enquête kon diegene die dat wilde, contactgegevens achter laten. Met ruim dertig dierhouders is vervolgens een afspraak gemaakt voor een diepte-interview, die grotendeels telefonisch zijn afgenomen. Enkele dierhouders zijn persoonlijk bezocht. De enquête is ingevuld door 1063 respondenten. Op de kaart in afbeelding is te zien hoe de verdeling van de respondenten per provincie is.

Afbeelding 1

2.5 Definiëring van de respondenten

De enquête is ingevuld door zowel beroepsmatige houders van landbouwhuisdieren houden, als hobbydierhouders. De helft van de respondenten geeft aan hobbydierhouder te zijn. Ook heeft een kleine groep gereageerd, die niet tot de doelgroep behoort.. Zie tabel 2:

Tabel 2:

	Aantal	Percentage
Beroepsmatig dierhouder	343	32,27%
Hobbymatig dierhouder	538	50,61%
Zowel beroepsmatig als hobbymatig	161	15,15%
Geen houder van landbouwhuisdieren	21	1,98%

De respondenten die niet tot de doelgroep behoren en dus geen houder van landbouwhuisdieren zijn, geven veelal een spontane toelichting op hun motivatie om toch de enquête in te vullen. Hierover wordt onder andere gezegd:

- Mijn bejaarde vader is hobbyschapenhouder en ik maak me ernstig zorgen over het voortbestaan van zijn dierbare hobby.
- Ik woon in het buitengebied, midden tussen de weilanden met koeien en schapen. Ook al zijn ze niet van mijzelf, ik maak me steeds meer zorgen over die dieren en wilde dat graag in deze enquête delen.
- Ik heb geen schapen, maar wandel veel met mijn hond in het bos. Ik ben tegenwoordig bang om daar in mijn eentje met mijn hond te lopen. Daarom wil ik mij hier laten horen.
- Als ik na een late dienst thuiskom ben ik bang om uit mijn auto te stappen. Ik woon aan de rand van het bos en er worden hier steeds vaker wolven gezien. Dat maakt mij angstig.

Zowel uit de enquête, als uit de diepte-interviews en overige gesprekken blijkt dat dierhouders enorm begaan zijn met het welzijn van hun dieren. Dit geldt voor zowel beroepsmatige houders, als hobbydierhouders.

Vrijwel allemaal omschrijven ze het houden en verzorgen van weidedieren als een “way of life”. Alles staat in het teken van de verzorging van de dieren. De verzorging vraagt dagelijks aandacht en als een dier ziek is of de bevalling nadert, dan zijn ze ook ’s nachts er mee in de weer, als dat zo uitkomt. Ze hebben bij de verzorging te maken met de seizoenen, zowel in de zomerhitte, als met regen en storm, gladheid en vorst gaat de verzorging gewoon door. De dierhouders vinden dat vanzelfsprekend en ook het feit dat ze niet zo maar een weekend weg kunnen of nooit op vakantie gaan, hoort bij die “way of life”.

Een beroepsmatige schapenhouder vertelt:

“Ik heb als extra inkomstenbron voor schapen gekozen, omdat ik werken met levende have mooi vind. Als mijn dieren tevreden in de wei grazen, of rustig en tevreden liggen te herkauwen, dan ben ik gelukkig. Sommige mensen vinden het moeilijk te geloven dat ik om mijn dieren geef, omdat veel ramlammeren na het afspenen naar de slacht gaan. Dat begrijp ik wel, dat is ook niet mijn favoriete kant van het werk. Maar dat is niet anders, dat is hoe het in elkaar steekt, je kunt niet alles aanhouden. Ik heb gemiddeld zo’n 150 schapen en ik ken ze allemaal. Ik ben toch dagelijks veel met mijn schapen bezig, ik voer ze, geef extra zorg waar nodig, controleer de gezondheid en noem maar op. Dan gaat het je niet in de koude kleren zitten als je een slagveld aantreft, zoals vorig jaar. Ik heb nog regelmatig de beelden op mijn netvlies, vooral van de schapen die nog leefden, terwijl de darmen er uit hingen. Vreselijk, dat was verschrikkelijk!”

2.6 De diersoorten

In paragraaf 2.9 t/m 2.11 worden een aantal diersoorten uitgelicht ten aanzien van het nut dat deze dieren hebben in de huidige infrastructuur in Nederland, of ten aanzien van trends in de houderij of belangrijke kenmerken ten aanzien van gedrag. Tabel 3 geeft een overzicht van de diersoorten die gehouden worden door de respondenten. Let op, per respondent kunnen er meerdere diersoorten van toepassing zijn, waardoor het totaal aantal boven het aantal van 1063 respondenten uit

Tabel 3

Diersoort	Aantal keren genoemd
Schape	623
Paarden/pony's	440
Kippen	367
Koeien	356
Geiten	128
Anders, namelijk	86
Varkens	65
Eenden	59
Ganzen	42
Ezels	22

Bij "anders, namelijk" worden de volgende diersoorten genoemd: honden, duiven, katten, konijnen, lama's, alpaca's, kamelen, pauwen, zwanen, damherten, kalkoenen, koikarpers, vissen, kangoeroes, geen dieren of geen dieren meer, maar vroeger schape gehad.

2.7 Zorgen over de aanwezigheid van wolven

Van de respondenten geeft 60% aan hun dieren te houden in een gebied waar wolven gesignaleerd zijn. Op de vraag of men zich zorgen maakt over de veiligheid van hun dieren ziet de respons er als volgt uit:

Tabel 4

Ik heb daar helemaal geen zorgen over	6%
Ik heb daar soms zorgen over	23%
Ik heb daar regelmatig zorgen over	26%
Ik heb daar veel zorgen over	45%

Van de respondenten die aangeven helemaal geen zorgen te hebben over de veiligheid van hun dieren, houdt slechts 0,5 % hun dieren in een gebied waar wolven gesignaleerd zijn. Dit houdt in dat de rest van de dierhouders die bij het houden van hun dieren te maken hebben met de aanwezigheid van wolven zich in meer of mindere mate zorgen maakt, met een ruime meerderheid die er veel zorgen over hebben (330 respondenten).

Hierbij moet opgemerkt worden dat deze vraag begin januari 2022 is beantwoord. Het zou interessant zijn om nogmaals deze vraag te stellen, nu in de loop van het jaar blijkt dat de aanvallen door wolven op onze weidedieren steeds talrijker worden, met het gebied rond het Drents Friese Wold als koploper, waar bijna dagelijks dode en zwaargewonde dieren te betreuren zijn. Toch heeft in januari 2022 reeds 167 respondenten te maken gehad met een bewezen aanval van wolven op zijn dieren, waaronder degene die de "eer" had om met zijn dieren het eerste slachtoffer van de wolf in Nederland te zijn.

2.8 De vergelijking met aanvallen door honden

In de eerste periode van berichten over aanvallen van wolven op vee, buitelden veel wolvenliefhebbers over elkaar heen om dit nieuws te bagatelliseren met opmerkingen over het enorme aantal slachtoffers onder de schape, dat honden op hun geweten zouden hebben. Wolfminnende ecologen verwezen daarbij consequent naar een onderzoek dat door

studenten was gedaan en waaruit zou blijken dat honden verantwoordelijk zijn voor 4000 tot 13.000 dode schapen per jaar en dat daarmee niet de wolven, maar honden het grootste probleem zouden zijn van schapenhouders (www.rtvdrenthe.nl) . Dat dit aantal absurd is en niet kan kloppen met de werkelijkheid is snel te bedenken als je uitrekent dat het dan om 11 tot 36 doodgebeten schapen per dag zou moeten gaan! Bij zulke aantallen zouden schapenhouders absoluut de noodklok geluid hebben, dus dat dit niet zou kloppen lag voor de hand.

De studenten die het onderzoek gedaan hebben blijken de aantallen niet te baseren op geregistreerde gegevens, maar slechts op enkele telefonische interviews met schapenhouders, waarbij ze de verkregen aantallen één op één doorgerekend hebben op basis van het aantal aanwezige schapen in Nederland. Een absoluut foutieve wijze voor onderzoekstatistiek! In de Stentor van 27 januari 2022 wordt uitgebreid stil gestaan bij dit misverstand en worden deze absurde aantallen ontkracht (www.destentor.nl) .

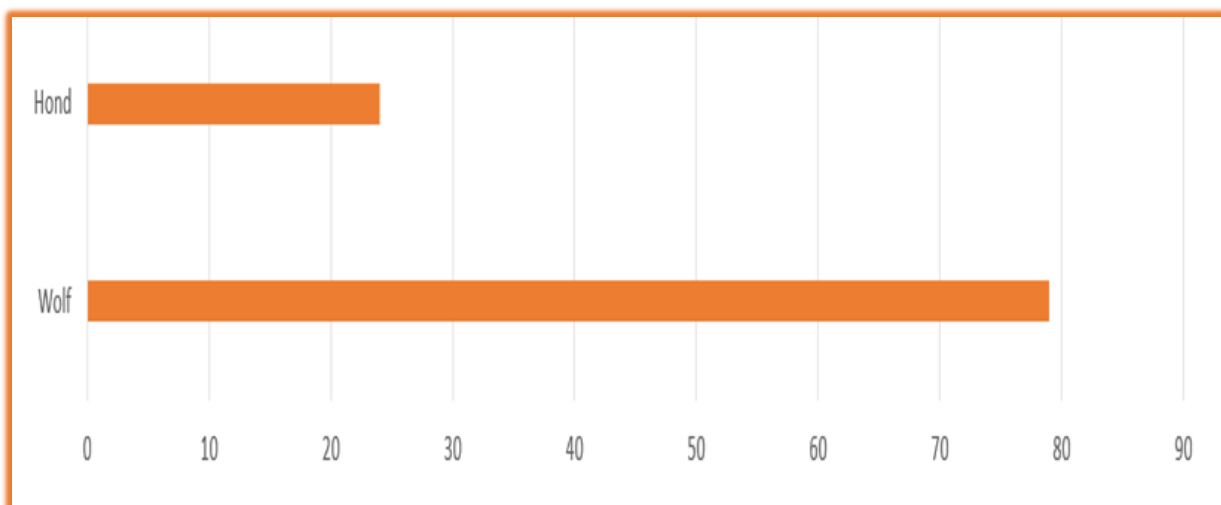
Aanvallen van honden op vee komen echter wel voor en zijn evengoed een zorg voor dierhouders. In de enquête is daarom ook gevraagd naar de zorgen over aanvallen van honden op de weidedieren. Een klein aantal dierhouders geeft aan ook daar zorgen over te hebben, maar dat dit, hoewel er ook veel leed veroorzaakt kan worden, van een heel andere orde is dan de zorgen vanwege de wolf.

De redenen die hiervoor gegeven worden is dat het gemakkelijker is om risico situaties ten aanzien van honden te voorkomen, bijvoorbeeld doordat honden meer respect hebben voor een omheining met stroomdraad dan wolven. Zo zegt een respondent: “Zodra het toeristenseizoen bij ons op Texel weer geopend is, houd ik er rekening mee door langs het wandelpad waar mensen hun honden vaak ongeoorloofd los laten lopen een dubbel stroomnet te zetten. Dat houdt de honden wel weg.” Verder geven de dierhouders dat zij vinden dat het twee verschillende problemen zijn, die niet één op één met elkaar te vergelijken zijn.

In de enquête is gevraagd om de zorgen ten aanzien van aanvallen door wolven en honden aan te geven op een schaal van 0-100, waarbij 0 staat voor geen zorgen en 100 voor veel zorgen. Het gemiddelde ziet er zo uit:

Zorgen Hond versus Wolf

Afbeelding 2

2.9 Schapenhouderij in Nederland

Omdat schapen tot nu toe het meest slachtoffer zijn van wolvenaantallen, wordt er in deze paragraaf een toelichting gegeven op de diversiteit van de schapenhouderij in Nederland. De schapenhouderij in Nederland heeft zich ontwikkeld tot een zeer gevarieerde sector. Zo worden schapen gehouden voor natuurbeheer, productie van kwalitatief, hoogwaardig en duurzaam vlees, melkproductie en in geringere mate voor wol (specifieke rassen) (www.lto.nl). Daarnaast zijn er de hobbydierhouders, die bijvoorbeeld zeldzame rassen houden en plezier beleven aan het verzorgen van hun dieren.

Een hobbymatige schapenhouder vertelt:

“Mijn schapjes betekenen heel veel voor mij. Ik heb er vijf en heb met elk van hen een speciale band. Ze luisteren ook naar hun naam. Als ik ze roep, krijg ik altijd antwoord met een langgerekt “Bèhhhh”, dat vind ik grappig. Ik ben in mijn vrije tijd veel met mijn schapjes bezig. Zo heb ik van een schaapherder geleerd hoe ik ze zelf kan scheren. Dat moet één keer per jaar. De vachten die er af komen gebruik ik om te viltten en als vulling voor de poppen die ik maak. Sinds de wolven hier rondlopen zet ik mijn schapjes elke nacht binnen. Mijn weide is omheind met schapengaas en stroomdraad. Ik hoop maar dat dat genoeg is om ze veilig te houden. Het zou mijn hart breken als ze door een wolf gepakt worden!”

2.9.1 Begrazing

Veel schapenhouders verdienen hun geld door in opdracht hun schapen in te zetten voor begrazing. Het Nederlandse landschap kenmerkt zich daardoor onder andere door de vele schapen die geweid worden. Dat kan zijn in natuurgebieden, op dijken en in uiterwaarden of bijvoorbeeld in de wintermaanden op graspercelen van veehouders. Het gaat hierbij vaak om grote aantallen schapen, waarbij de schapenhouder zijn schapen indeelt in verschillende groepen, die op verschillende plekken hun begrazingswerk doen. Omdat de groepen in grotere aantallen verspreid zijn, lopen deze schapen meestal dag en nacht buiten. Schapen zijn van nature bestand tegen de verschillende weersomstandigheden, dus vanuit het oogpunt dierenwelzijn is dat voor schapen passend en heel gezond. Ook zijn er de zogenaamde “gescheperde kuddes”. Dat zijn kuddes schapen die overdag onder begeleiding van een herder in natuurgebieden grazen. 's Nachts verblijven deze schapen vaak in een speciale kraal (buiten) of in een schaapskooi (binnen). Gescheperde kuddes in natuurgebieden worden ook als toeristische trekpleister gezien. Het roept bij veel mensen nostalgische gevoelens op, als er een kudde schapen met een herder op de hei loopt. In sommige gebieden, zoals bijvoorbeeld in Loenen op de Veluwe, waar op De Loenermark een schaapskooi staat worden voor het publiek evenementen als Lammetjesdagen en Schaapscheerdersfeesten georganiseerd. Deze worden in grote getale bezocht.

2.9.2 Het nut van begrazing door schapen

In natuurgebieden heeft het begrazen door schapen meerdere functies. Op lastig begaanbare plekken waar machines niet kunnen maaien houden schapen het landschap vrij van ongewenste vegetatie. Zo zorgen ze er voor dat heidegebieden niet “vergrassen” of volgroeien met bomen en worden vogels die op de grond broeden een wisse dood in een maaimachine bespaard. Door de natuurlijke en duurzame manier van onderhoud dat schapen leveren aan het landschap dragen zij ook significant bij aan biodiversiteit (www.wyldeweide.nl) .

Bij het begrazen van dijken en uiterwaarden is er een bijkomend voordeel voor de structuur van de bodem: de kleine schapenhoefjes trappelen de bodem precies goed aan voor het behoud van de dijken. Datzelfde geldt ook voor de graspercelen van veehouders, die in de wintermaanden begraasd worden en voor weidepercelen die stuk gelopen zijn door paardenhoeven.

Schapen zijn daarnaast bijzonder geschikt voor wisselbegrazing met paarden. Door op percelen beurtelings schapen en paarden te laten grazen gaat de infectiedruk ten aanzien van wormen voor beide diersoorten naar beneden. Hierdoor hoeven dieren minder ontwormd te worden. Bovendien verkleint hierdoor het risico op resistentie tegen wormmiddelen. Dit betekent een natuurlijke manier van wormbestrijding, wat ten goede komt aan de gezondheid van de dieren (www.wormbestrijding.nl).

2.10 Paarden en pony's

Het houden van paarden en pony's is in Nederland heel populair. Op bedrijven worden rond de 80.000 paarden en 35.000 pony's gehouden. De aantallen paarden en pony's die hobbymatig worden gehouden zijn niet exact bekend, maar geschat wordt dat de totale paardenstapel (inclusief pony's) een aantal van 200.000 – 275.000 betreft (www.cbs.nl). Van de meer dan 4000 soorten zoogdieren die de afgelopen 10.000 jaar op aarde hebben geleefd is het paard één van de ongeveer tien soorten die met succes zijn gedomesticeerd. Echter, het huidige paard beschikt nog steeds in sterke mate over de blauwdruk van het oerpaard, wat maakt dat het paard vanuit het feit dat het een prooidier is tevens een vluchtdier is. Zijn bouw is gericht op het in korte tijd verwerven van hoge snelheden om de aanvallers te ontvluchten. Dit is ook het eerste gedrag dat in werking treedt als een paard zich bedreigd voelt of als het schrikt. Is een paard in het nauw gedreven, dan zal het dier zijn lange benen en zijn tanden gebruiken om zich te verdedigen (Budiansky, 2002).

Vanaf de jaren '90 van de vorige eeuw zijn steeds meer mensen in Nederland paarden gaan houden. Met de opmars van het aantal paarden kwam er ook steeds meer aandacht voor het welzijn van paarden, waarbij het tegemoet komen aan natuurlijke behoeften van het paard veel aandacht kreeg. Omdat paarden van oorsprong kuddedieren en bewoners van open graslanden zijn, zijn er een aantal factoren heel belangrijk voor hun gezondheid. Deze zijn:

- Veel (vrije) beweging
- Zoveel mogelijk frisse lucht
- Contact met soortgenoten
- Een veilige omgeving (www.paardnatuurlijk.nl)

Omdat veel mensen hun paarden en pony's op relatief kleine percelen houden, is er een manier van paardenhouden ontstaan, die in de sector bekend staat als "Paddock Paradise". Dit concept bestaat uit een inrichting van het perceel met "tracks", een soort uitgezette looproutes voor paarden, waarbij ze verschillende voerplekken tegen komen, doodlopende stukken met geel zand om lekker te rollen of rond te hangen, waterpartijen, heuveltjes etc. Tracks kunnen als slingerpaadjes zijn aangelegd of in een zigzag patroon. Daarnaast beschikt een Paddock Paradise meestal over een open inloopstal of een groot afdak, waar meerdere paarden onder kunnen staan. Deze inrichting van kleinere percelen stimuleert paarden om te bewegen, wat goed is voor hun gezondheid. De afgelopen twintig jaar hebben veel paardenhouders, zowel professioneel als hobbymatig veel werk verzet en geld geïnvesteerd om deze gezonde en natuurlijke manier van paarden houden te realiseren (www.natuurlijkpaarden.nl).

Afbeelding 3 Bron: Paddockparadisealmere.nl

Afbeelding 4 Bron: De Wind Viva Ranch Paddock Paradise

2.11 Varkens

In Nederland is een trend gaande, waarbij varkens bedrijfsmatig gehouden worden, op een kleinschalige, natuurlijke manier in de buitenlucht. Er komen steeds meer varkenshouders, die op deze diervriendelijke manier varkens houden voor de productie van biologisch scharrelvlees. Sommige van deze varkenshouders zetten daarbij de varkens ook in voor een natuurlijke manier van landschapsbeheer. Een voorbeeld hier van is het bedrijf Akkervarkens in Valthermond (www.akkervarken.nl). In de enquête hebben 65 respondenten aangegeven dat zij varkens houden, 21 van hen houden varkens beroepsmatig. De overige zijn hobbymatige varkenshouders. Deze houden hun varkens eveneens hoofdzakelijk buiten onder natuurlijke omstandigheden.

3. Wolvenweetjes

3.1 Domesticatie van de wolf

In de laatste ijstijd waren er al wolven. Zij leefden op het noordelijk halfrond. Wolven leven in sociale groepen, waarbinnen sprake is van hiërarchie (Bass, 1998).

Van de meer dan 4000 soorten zoogdieren die de afgelopen 20.000 jaar op aarde hebben geleefd zijn wolven de eerste en één van de ongeveer tien soorten die met succes zijn gedomesticeerd en waaruit talloze hondenrassen voort zijn gekomen. De mensheid heeft vele soorten zoogdieren geprobeerd te domesticeren, waarbij dit niet lukte, zoals vossen, wasberen, elanden en zebra's. De reden dat het met honden en andere zoogdieren als paarden, koeien en varkens wel met succes is gelukt, ligt in het feit dat deze dieren vanuit toevallige spelingen der natuur "gepre-adapteerd" zijn aan hun rol in de leefwereld van mensen.

Evenals de overige gedomesticeerde zoogdieren was de wolf niet kieskeurig. En daarnaast is de wolf een sociale diersoort dat instinctief signalen van dominantie en onderwerping begrijpt. De evolutionaire selectiedruk heeft door de evolutie van de wolf tot hond heen telkens het aanpassingsvermogen beloond, waardoor honden beschikken over eigenschappen als onderdanigheid, speelsheid, afhankelijkheid en nieuwsgierigheid (Wayne en Von Holdt, 2012).

Onderzoekers hebben ontdekt dat in de oertijd jager-verzamelaars tijdens de strenge ijswinters zich alleen konden voeden met dieren die ze konden doden. Omdat de mensen vooral energie nodig hadden en ook plantaardig voedsel noodzaak was om gezond te blijven, aten zij voornamelijk het vet van hun gevangen prooien en de maaginhoud van o.a. wisenten en hazen. Zo bleef er veel vlees over. Dit voerden zij aan wolvenwelpen, nadat zij de moeder gedood hadden. Mensen hadden er baat bij om wolven te domesticeren, omdat zij hen konden gebruiken als trekdier, voor het waken en later ook bij de jacht (Serpel, 2021).

3.2 Wolvengedrag

Wolven zijn sociale dieren die de voorkeur hebben om in een roedel te leven. Wolven kennen een grote verscheidenheid aan expressiemogelijkheden. Het bekende huilen is vooral bedoeld om te communiceren over langere afstanden. Afhankelijk van de omstandigheden kunnen wolven dit gehuil op afstanden van zes tot tien kilometer horen. Het afbakenen van het territorium – urineren met opgetilde achterpoot of keutels achterlaten op opvallende plekken – is voorbehouden aan de dominante dieren. Binnen de roedel wordt vooral gecommuniceerd via lichaamstaal. Onderdanige wolven begroeten andere door onderwerping, met afgewende ogen, staart tussen de achterpoten, lage houding, oren naar achteren en een zacht gejank. Als wolven boos of bang zijn, laten ze dat meestal zien met ontblote tanden en gegrom (www.welkomwolf.be).

Wolven zijn roofdieren. Zij jagen individueel en in groepen. Als wolven in groepen jagen, werken ze efficiënt samen. Zo weten zij ook grotere prooien te doden, zoals buffels en elanden en soms zelfs beren. Door het vangen van een grotere prooi heeft de hele roedel weer een gevulde maag (BBC Earth, 2019).

Het lot van een roofdier als de wolf is, dat hij moet jagen om te kunnen eten. Anders dan bijvoorbeeld reeën en herten, groeit het voedsel niet onder zijn poten en in de buurt van zijn verblijfplaats. Het voedsel van de wolf verplaatst zich telkens. Een wolf moet dus gerichte inspanningen leveren om aan voedsel te komen. Hierbij blijkt dat van de keren dat wolven een prooi trachten te overmeesteren, zij daar maar in 10% van de gevallen succes mee hebben (Attenborough, 2009). Negen van de tien keer zal de potentiële maaltijd dus weten te ontsnappen! Dit gegeven is voor dierhouders bekend en daarmee hun grootste punt van zorg blootgelegd: immers...het vee dat binnen de omheining loopt kan niet ontsnappen en is

daarmee een gemakkelijke prooi voor wolven. Het aanpassingsvermogen, de nieuwsgierigheid en inventiviteit van de wolf maakt, dat hij slim genoeg is om te leren hoe hij wolfwerende maatregelen kan omzeilen, om vervolgens toegang te krijgen tot deze gemakkelijke prooien met 100% kans op succes.

Dat een wolf hierbij regelmatig een grote slachtpartij aanricht is eveneens logisch te verklaren. Sommige mensen denken dat hij doodt voor de lol. Dat is een antropomorfe gedachte, een menselijke gedachte. Wilde dieren doden niet voor de lol, maar vanuit hun instinct. Wolven weten instinctmatig dat de meeste jachtpartijen zullen falen. Als zij dan in een omheind weiland terecht komen, raken ze in verwarring door het feit dat hun prooi niet verdwijnt. Hierdoor grijpen ze in het wilde weg om zich heen en richten ze regelmatig een bloedbad aan, waarbij ze nadat hun honger gestild is zwaargewonde dieren levend en bloedend achterlaten. Dit is de wolf niet kwalijk te nemen, deze handelt vanuit zijn instinct. Dit heet surplus killing. Vergelijk het met iemand die 1 minuut gratis mag winkelen...dan is het pakken wat je pakken kunt. Maar hoe groot is het drama voor de dieren en hun eigenaar, die geconfronteerd wordt met dit dierenleed (www.hln.be)?

3.3 Wolven in relatie tot hun omgeving

Sinds wolven zich permanent in Nederland gevestigd hebben, wordt er steeds meer over wolven geschreven en gepubliceerd. Ecologen en natuurorganisaties zien wolven als een aanwinst voor de natuur, omdat zij als toppredator voor meer natuurlijk evenwicht zorgen en daarnaast een aanwinst zijn voor de biodiversiteit. Dat laatste komt, beweren ecologen, vooral doordat wolven er voor zorgen dat reeën en andere grazers in de natuurgebieden, zich anders gaan gedragen. Zij zullen bepaalde plekken mijden, vanwege de aanwezigheid van wolven, waardoor jonge aanwas van planten en bomen meer kans krijgen om te groeien. Daarnaast komen er allerlei insecten en vogels, zoals raven af op de aangevreten kadavers die de wolven achterlaten (www.natuurmonumenten.nl).

Als deze verhalen verteld worden, verwijst men regelmatig naar het Yellowstone Park in de Verenigde Staten, waar in 1995 enkele tientallen Canadese wolven werden uitgezet (Sustainable Human, 2014). Jarenlang heeft men verkondigd dat de komst van de wolf gezorgd heeft voor een 'trofische cascade' die zich als een waterval doorheen het voedselweb verspreidde. Dit werd onderbouwd met het verhaal dat herten bepaalde plekken, bijvoorbeeld langs rivieren, gingen vermijden. Hierdoor kregen jonge boompjes de kans om te groeien en breidde het bos zich uit. Dit was goed nieuws voor de beverpopulatie, die ijverig aan het bouwen sloeg. Met hun imposante bouwwerken slaagden ze er in de loop van rivieren te verleggen. Er ontstond een nieuwe afwisseling van snel- en traagstromend water en hier en daar verschenen poeltjes in het landschap. De biodiversiteit nam toe: het aantal soorten vissen, vogels en insecten steeg zienderogen (www.onzenatuur.be).

Ondertussen blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat deze theorie is achterhaald. Wolven blijken maar een piepklein aandeel in het geheel te hebben gehad, omdat er veel andere toppredatoren een rol hebben gespeeld, zoals coyotes, beren en zeker ook de mens, door middel van regulering door afschot. Ook is de populatie wolven zo snel gegroeid, dat het inmiddels noodzakelijk blijkt door jacht de wolvenpopulatie te reguleren (dit geldt overigens ook voor de andere toppredatoren), omdat het voortbestaan van diverse prooidieren en daarmee het de biodiversiteit in het gebied in gevaar komt (www.accuwether.com). Valerius Geist, een Canadese bioloog en emeritus hoogleraar aan de faculteit Milieuontwerp van de Universiteit van Calgary en nauw betrokken vanaf het begin bij het wolvenproject in Yellowstone Park spreekt over het risico van een "predator-pit": een groot gebied waar bijna geen wild meer over is. Wolven blijken in staat om in grote gebieden de hele wildstand uit te roeien. Geist rapporteert over onderzoeken in Eurazië, waarbij zowel in Siberië als

Kazachstan de wildstand tot bijna nul gereduceerd is door wolven, waardoor deze gebieden zich tot ecologische woestijnen ontwikkeld hebben. Omdat er in die gebieden nauwelijks mensen zijn (en dus ook geen vee) zijn de wolven daar ook verdwenen. Het is een logische gedachte, dat zulke processen in meer dichtbevolkte gebieden grote gevolgen zullen hebben voor de bewoners, hun vee en hun huisdieren (Geist, 2009).

3.3.1 Risico's voor mensen

In de voorlichting die door natuurorganisaties en wolvenliefhebbers gegeven wordt, spreekt men regelmatig over het "Roodkapjesyndroom". Dit is een aanmatigende, geringschattende en quasi-grappige manier om de zorgen die mensen hebben over het gevaar van de wolf voor hun zelf en hun kinderen weg te wuiven. De heersende opvatting is dat wolven schuw zijn en dat mensen zich daarom geen zorgen hoeven maken dat ze aangevallen worden door wolven. Een opvatting die Dr. Valerius Geist ook had, totdat hij na zijn pensionering samen met zijn vrouw door wolven in het nauw werd gedreven en zich ternauwernood wist te redden door op een tractor te klimmen. Vanaf dat moment ging Geist zich meer verdiepen in het potentiële gevaar van wolven voor volwassen mensen en kinderen.

Geist ontdekte dat dat wolven zich verre houden van mens en vee, zolang ze bejaagd worden en genoeg te eten hebben in hun directe leefomgeving. Echter, zolang wolven beschermd zijn en van mensen niets te vrezen hebben, ziet Geist dat gewenning van de wolf aan de mens als het grote gevaar. Hij onderscheidt daarbij zeven fasen:

Wanneer wolven zich ergens vestigen, dan treedt het volgende op:

1. De prooidieren (veelal hertachtigen) worden minder en de overblijvers laten zich nauwelijks nog zien in de natuur. Daarentegen zijn ze vaker te zien in de nabijheid van de mens (stad, boerderijen), waar ze veiligheid zoeken. De wolf laat zich nauwelijks zien, is extreem schuw.
2. Wolven naderen 's nachts de huizen/steden.
3. Wolven laten zich overdag zien en bestuderen de mensen vanaf een afstand.
4. Wolven vallen overdag vlak bij de huizen honden en vee aan. Mensen zijn nog geen prooi, maar worden dreigend toegegromd.
5. De aanvallen op vee worden frequenter. Ook worden meer koeien en paarden hevig verminkt of gedood. Ruiters (of boeren op de tractor) worden gevolgd en omsingeld, maar nog niet aangevallen.
6. De wolf komt steeds dichterbij de mens, snuffelt aan de wandelaar, knabbelt aan zijn kleren, laat zich niet meer echt verjagen. Het lijkt heel leuk en speels, maar in werkelijkheid is hij aan het onderzoeken of de mens een mogelijke prooi is.
7. In deze fase bereikt de escalatie de top. De aanvallen op de mens zijn nog wat onhandig, en een forse man (type Canadese houthakker) kan zich nog wel verdedigen, maar tegen een roedel is de mens kansloos. Ook met een geweer (Geist, 2009).

Een artikel van The Wildlife Society vertelt het verhaal van een lerares in Alaska. Zij ging hardlopen in de buurt van Chignik Lake. Omwonenden vonden haar lichaam te midden van sporen van wolven en bloed. Naar aanleiding daarvan zijn er acht wolven dood geschoten en uit de autopsie en DNA onderzoek bleek dat deze vrouw aangevallen en gedood werd door

een roedel grijze wolven. De wolven bleken niet besmet te zijn met rabiës (hondsdolheid) (www.wildlife.org).

Betrouwbare rapportages over aantallen wolvenaanvallen op mensen zijn lastig te vinden. Er is geen wereldwijde database waarin aantallen en beschrijvingen worden bijgehouden. Op Wikipedia is deze lijst te vinden: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wolf_attacks.

Daarnaast is er een rapportage verschenen die een overzicht geeft van aanvallen tussen de jaren 2002 - 2020. Hierin wordt gesproken over 489 menselijke slachtoffers in Europa en Noord Amerika tezamen, waarvan 26 met dodelijke afloop. In 380 gevallen was er sprake van met rabiës besmette wolven. Echter, ook van dit rapport is niet duidelijk of de gevonden aantallen een correcte weergave van de werkelijkheid zijn, vanwege het ontbreken van een actuele database (Linnel, Kovtun en Ruart, 2021).

Wat kan er uit deze gegevens afgeleid worden voor de situatie in Nederland? Historisch gezien is er geen plek geweest waar de mens met de wolf heeft samengeleefd, zonder dat hij bejaagd werd en er dientengevolge ook voldoende voedsel overbleef voor de rest van de wolven. Recent onderzoek toont aan, dat wolven slechts zeer langzaam overgaan op een nieuw soort prooi en niet op de mens zullen overstappen, zolang er voldoende alternatieven bestaan (Geist, 2009).

Het is in de geschiedenis en ook in het heden nergens anders ter wereld voorgekomen dat er wolvenroedels leefden of leven in een dichtbevolkt land als Nederland, met een enorme bevolkingsdichtheid van 517 mensen per km². Met daarbij een versnipperd overvol landschap met hier en daar kleine en iets grotere natuurgebieden (ter vergelijking: Kaukasus 400.000 km², Yellowstone Park 9000 km², Veluwe 2000 km², Drents Friese Wold 65 km²), die ook nog eens zeer druk bezocht worden door recreanten. Daarbij in ogenschouw nemend dat een roedel wolven een territorium van 150 tot 350 km² beslaat. Dit zou bij iedereen die goed doordrongen is van deze werkelijkheid veel vragen op moeten roepen, met als belangrijkste: Is Nederland wel een geschikt habitat voor wolven?

Eén van de duidelijke instructies die in landen die al langer te maken hebben met wolven verspreid worden om een aanval van wolven te voorkomen luidt: "Ga niet rennen!", omdat dit het jachtinstinct van wolven triggert (www.beprepared.com). Dit zullen de meeste mensen wel herkennen van honden, die graag achter hardlopers en fietsers aan rennen, vanuit datzelfde instinct. Dat besef zou de volgende vraag moeten oproepen: Wat gebeurt er als een spelend kind argeloos door het bos rent en het wordt opgemerkt door een roedel wolven met honger? Zouden we in Nederland bovengenoemde feiten en factoren dan toch serieus moeten nemen, in plaats van het weg te wuiven onder het mom van het "Roodkapjesyndroom"?!?

4. Wolfwerende maatregelen

4.1 Adviezen aan dierhouders

Vanuit alle hoeken worden adviezen aan dierhouders gegeven voor het nemen van wolfwerende maatregelen. Op websites, Facebookpagina's en in krantenartikelen wordt er regelmatig over gesproken, alsof het heel gemakkelijk is om het vee te beschermen tegen aanvallen van wolven. Vaak blijkt uit die verhalen dat veel mensen geen idee hebben van wat het inhoudt in de praktijk en of het wel voldoende zal werken. Dit zorgt er ook voor dat de publieke opinie dusdanig beïnvloed wordt, dat buitenstaanders al snel denken dat er laksheid, onverschilligheid of zelfs uitlokking (om de vergoeding op te strijken) van de dierhouder aan een aanval ten grondslag ligt. Uit de gesprekken met dierhouders blijkt dat dit hun erg raakt. Velen zorgen met hun hele ziel en zaligheid voor hun dieren en het steekt hen dat ze door deze manier van victimblaming worden getypeerd als iemand die de zorg voor de dieren verwaarloost. Het is de buitenstaanders niet kwalijk te nemen. Die gaan immers af

op de informatie waarover zij beschikken. In de enquête waren zelfs nog twee hobbydierhouders, die dachten dat het beschermen van de dieren, slechts een kwestie is van “een extra draadje trekken” of “gewoon je dieren ’s nachts binnen zetten”. Daarbij vermeldde één van hen ook nog dat dat amper extra kosten geeft en het slechts een kleine extra inspanning vraagt. Overigens bevonden beide respondenten zich niet met hun dieren in een gebied waar wolven rondlopen. Maar als er zelfs nog dierhouders zijn, die zich vergissen in de complexiteit van beschermende maatregelen, dan kan het een buitenstaander zeker niet kwalijk genomen worden, dat er lichtvaardig over gedacht wordt. Daarom wordt er in dit hoofdstuk een uitgebreide toelichting op de dagelijkse praktijk van wolfwerende maatregelen gegeven.

Uit de enquête:

Heeft u maatregelen genomen om uw dieren tegen een aanval van wolven te beschermen?

Tabel 5

Nee, en dat ben ik ook niet van plan	43%
Nog niet, maar ik ben het wel van plan	30%
Ja, namelijk:	27%

Bij “ja, namelijk” wordt genoemd: “dieren ’s nachts op stal”, “omheining aangepast” en “meer stroom op de draden”.

Is het voor u financieel haalbaar om wolfwerende maatregelen te treffen?

Tabel 6

Ja	19%
Nee	81%

Is het voor u praktisch uitvoerbaar om wolfwerende maatregelen te treffen?

Tabel 7

Ja	17%
Nee	74%
Anders, namelijk:	9%

Bij “anders, namelijk” wordt genoemd: “we hebben de best mogelijke maatregelen genomen, zoals mogelijk is in onze omstandigheden, maar ideaal is het niet” en “op sommige percelen lukt het wel, op andere percelen met geen mogelijkheid”.

4.2 Dieren binnen zetten

De enige maatregel die een dierhouder kan nemen die volledig wolfproof te noemen is, is het binnen zetten van de dieren in een hermetisch afgesloten stal. Dat het voor weidedieren niet wenselijk en zelfs zeer ongezond is, om dat 24/7 te doen, moge duidelijk zijn. De redelijke weg hierin is om de dieren in ieder geval tijdens de uren dat het donker is binnen op te sluiten. Tot nu toe zijn de aanvallen immers ’s nachts. Dit lijkt simpel, maar toch zijn er veel kanttekeningen te benoemen rondom deze maatregel. Hier volgt vanuit de enquête en de gesprekken een opsomming uit de praktijk. Hierbij moet de opmerking gemaakt worden, dat

de meeste punten uit deze opsomming veelvuldig genoemd werden. Het is dus van toepassing op vele dierhouders:

- Ik heb ruim 500 schapen verspreid over verschillende percelen lopen. Ik kan onmogelijk deze dieren iedere avond ophalen en 's ochtends weer terug brengen. Dat kost te veel tijd en is naast mijn baan onmogelijk.
- Ik heb mijn perceel ingericht als Paddock Paradise, met een overkapping/schuilstal en zal flink moeten verbouwen om dat volledig af te kunnen sluiten. Bij dit punt, door vele paardenhouders genoemd, werden de volgende opmerkingen als nadere toelichting gegeven:
 - Ik kan die investering nu niet betalen (en voor paarden wordt (nog) geen subsidie voor wolfwerende maatregelen verstrekt);
 - Ik kan geen vergunning krijgen voor een dichte stal, een overkapping is het maximale wat op mijn perceel geplaatst mag worden;
 - Ik heb bewust voor deze natuurlijke manier van paardenhouden gekozen, omdat ik een sober ras heb. Het is voor de gezondheid van mijn paarden niet goed om ze binnen op te sluiten. Voor mijn gevoel moet ik kiezen uit twee kwaden;
 - Ik heb een pensioenstal speciaal voor oudere paarden die hier van hun pensioen mogen genieten. Het is eigenlijk een "pensioenstal". Oudere paarden hebben veel beweging nodig om gezond te blijven. Daarnaast hebben een aantal paarden problemen met de luchtwegen. Zeker als ze in de wintermaanden in verhouding veel binnen moeten staan, zal dat voor een aantal paarden betekenen dat ze eerder komen te overlijden.
- Wij runnen een opfokstal voor jonge paarden, waarbij we paarden van anderen in groepen in de zomermaanden weiden wij gemiddeld zo'n 250 jonge paarden van verschillende eigenaren. Die lopen op verschillende plekken achter de dijken op de klei. Dat is goed voor hun ontwikkeling, zo groeien ze gezond op. Het is voor ons niet haalbaar om ze dagelijks voor het donker naar binnen te halen. In de wintermaanden hebben we kleinere aantallen binnen op stal in een open kapschuur. Ook dat is lastig af te schermen tegen wolven.
- Als ik 's nachts alle buitenluiken dicht moet doen, missen mijn paarden een stuk bewegingsvrijheid en frisse lucht. Dat vind ik wel een groot nadeel.

4.3 Wolfwerende afrastering

Afrasteringen kunnen in twee categorieën ingedeeld worden: flexibele, verplaatsbare afrastering en vaste, niet verplaatsbare afrastering. Voorheen waren afrasteringen bedoeld om dieren veilig binnen de afrastering te houden. Nu de dreiging van wolven toeneemt, worden er veel hogere eisen aan gesteld, het moet nu de wolf er buiten houden. Ondertussen is duidelijk geworden dat een afrastering slechts wolfwerend is en niet wolfproof. Vanuit Duitsland komen berichten van wolven, die met gemak over hekwerken van 1.50 m of nog hoger springen en dat het ondergraven van afrasteringen ook regelmatig in de praktijk voorkomt. Ook in Nederland zijn er inmiddels meerdere aanvallen van wolven geweest op vee ondanks de wolfwerende omheining die aan alle richtlijnen van BIJ12 voldeed (www.hetschaap.nl).

Er zijn ondertussen in Nederland verschillende groepen vrijwilligers actief, zoals Stichting Wolf-Fencing Nederland en Werkgroep Wolf, die zich inzetten om dierhouders te ondersteunen bij het zo veel mogelijk wolfwerend maken van hun afrastering. Veel

dierhouders zijn er serieus mee bezig. Echter, er zijn ook dierhouders die niet kiezen voor een wolfwerende omheining, omdat het om uiteenlopende redenen voor hen niet haalbaar is.

Hans Hasper, wolvenkenner en vrijwilliger bij Stichting Wolf-Fencing Nederland vertelt over een wolf die bekend staat als Goldie (bron: Facebookpagina Welkom Wolf):

'Goldie von Barnstorf leeft voort in Nederland'

Vanaf 2014 loopt de wolvin Goldie (GW356f) in de contreien van Barnstorf (Duitsland, red.). Ze is afkomstig uit de roedel Gartow, zo'n 200 km ten oosten van Barnstorf. In 2016 wordt ze vergezeld door een reu (GW651m) uit de Ueckermunder roedel. Deze reu heeft een reis van 400 km afgelegd om met Goldie een paar te vormen. In 2017 krijgen ze voor het eerst jongen.

Bij een plaatselijk 'hertenkamp' werd het DNA van Goldie aangetroffen op prooiresten. Vreemd genoeg werd er geen doorgang gevonden in of onder de omheining. Bovenop het metershoge hek werden restanten van damhert gevonden wat doet vermoeden dat Goldie klimmend de prooiresten had vervoerd naar haar jongen. Haar jongen had ze binnen een ander omheind gebied. Tot ieders verrassing had ze zich een toegang gegraven naar een voor mensen afgesloten gebied.

Tot nu toe hebben al zes nakomelingen van Goldie een bezoek gebracht aan Nederland. Twee (klein)dochters van haar hebben zich nu zelfs gevestigd in Nederland. De wolvin GW2090f heeft nu haar eigen roedel in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân. Samen met de reu GW2397m heeft ze minimaal 3 welpen. En geloof me, één van de welpen lijkt sprekend op Goldie. De herkomst van de reu is onbekend. Een andere (klein)dochter GW2363f heeft zich gevestigd op de Zuid-Veluwe. Samen met een reu (GW1889m) uit de roedel Noord-Veluwe heeft ze dit jaar een roedel gesticht.

Hier volgt vanuit de enquête en de gesprekken een opsomming van problemen en uitdagingen uit de praktijk ten aanzien van wolfwerende afrastering. Hierbij moet de opmerking gemaakt worden, dat de meeste punten uit deze opsomming veelvuldig genoemd werden. Het is dus van toepassing op vele dierhouders:

- Mijn schapen lopen op wisselende percelen van veehouders en paardenhouders. Ik moet ze vaak verweiden. Hiervoor heb ik flexibele netten, die ik gemakkelijk in mijn eentje kan plaatsen en opruimen. Als ik verplaatsbare wolfwerende rasters zou nemen, heb ik hulp nodig, omdat die veel zwaarder zijn en niet te hanteren voor 1 persoon. Als ik daarvoor personeel moet inhuren heb ik te veel kosten, dan kan ik beter stoppen met mijn schapen.
- De grondsoort op bepaalde percelen waar mijn schapen lopen is niet geschikt voor de zware verplaatsbare rasters. En vaste omheining mag daar niet, het is niet mijn eigen grond.
- In periodes van droogte heb je een probleem met het aarden van de stroom. Hierdoor kan er te weinig stroom op de draden staan.
- Het mobiele stroomapparaat moet je goed verstoppen en verankeren. Zoiets wordt nog wel eens gestolen en zonder stroom heb je niks aan een wolfwerend raster.
- Het is op het landgoed waar mijn dieren lopen niet toegestaan een hogere omheining te maken.

- In de gemeente waar ik woon mogen omheiningen niet hoger dan 1 meter zijn. Wil je hoger, dan moet je een vergunning aanvragen en die wordt niet altijd verleend. Er wordt ook gehandhaafd, dus zonder vergunning plaatsen is geen optie.
- In mijn provincie wordt (nog) geen subsidie verstrekt. Zonder de subsidie kan ik het niet betalen.
- Het wolfwerend omheinen van mijn percelen gaat mij 55.000 euro kosten. De subsidie komt nog niet halverwege, dus ik kan dat niet betalen.
- Ik wil best investeren in de veiligheid van mijn dieren, maar zie om mij heen dat het niet werkt. Om duizenden euro's te steken in iets wat niet werkt vind ik een lastig dilemma.
- De hoeveelheid werk die er bij komt kijken om regelmatig het gras te maaien bij het draad is voor mij niet haalbaar.

Ten aanzien van paarden spelen er nog een aantal zeer specifieke punten. In paragraaf 2.10 is uitgelegd dat paarden en pony's zeer sterk behept zijn met het oerinstinct om te vluchten bij gevaar. Bij het vluchten kunnen paarden in blinde paniek dwars door alle draden heen rennen. Daarom zijn paardenhouders vanaf de jaren '80 overgestapt van ijzerdraad op stroomlinten. Paarden liepen namelijk, wanneer ze door het ijzerdraad heen uitbraken, regelmatig lelijke, soms fatale verwondingen aan hun benen op (het zogenaamde "draadbeen"). Stroomlinten breken gemakkelijk, als paarden er doorheen gaan, waardoor dit veel beter is voor het welzijn van de paarden.

Een wolfwerende afrastering bestaat echter uit ijzerdraad. Het feit dat wolven paarden ook op kunnen jagen, zonder binnen de afrastering te komen en de kans daarbij reëel is dat de paarden in hun paniek door de draden heen vliegen, maakt dat paardenhouders terug bij af zijn, voor wat betreft de problematiek met "draadbenen". Naast dat paarden in hun vlucht door de draden heen kunnen gaan, kunnen ze ook door dicht bij het draad te rollen, met hun benen verstrikt raken in het draad, met dezelfde mogelijke gevolgen.

En tot slot is het concept "Paddock Paradise" in dit kader een groot risico. Als paarden opgejaagd worden door wolven (wat in Duitsland zeer regelmatig gebeurt), dan zijn de tracks in Paddock Paradise geen verrijking meer voor het welzijn van de paarden, maar een extra gevaar, omdat ze zich eerder klem lopen.

Afbeelding 5 en 6: Vaste wolfwerende afrastering

4.4 Kuddebewakingshonden

Een vaak aangedragen oplossing is het plaatsen van kuddebewakingshonden bij de schapen. Deze dieren hebben de taak om wolven af te schrikken. In andere landen worden deze honden volop ingezet. In Nederland is dit slechts beperkt toepasbaar. De haken en ogen waar men tegenaan loopt zijn:

- Goede en getrainde kuddebewakingshonden zijn kostbaar (4000 – 8000 euro). Er zijn er meerdere nodig. Dat is voor veel dierhouders financieel niet haalbaar.
- Zelf kuddebewakingshonden trainen om de kosten te drukken is niet voor iedereen weggelegd. Honden trainen is een vak apart.
- Niet iedere plek is geschikt om honden zelfstandig bij schapen achter te laten.
- Als een kudde schapen door een hele roedel wolven wordt belaagd, beginnen twee of drie kuddebewakingshonden daar niets tegen. Sterker nog, de kans is groot dat de honden zelf het onderspit delven. Hier zijn vele voorbeelden van te vinden uit landen als Roemenië, Turkije en Spanje. In die landen neemt men dit verlies op als onvermijdelijke nevenschade. De moraal ten aanzien van dieren is in die landen van een harder kaliber dan in Nederland, getuige het aantal stichtingen in Nederland dat zich juist in diezelfde landen inzet voor dierenwelzijn, met opvang van dieren uit die landen in Nederland.
- Veel veehouders willen geen honden op hun perceel, omdat de uitwerpselen van honden (en trouwens ook van wolven) het perceel kunnen besmetten met neospora, een parasiet waar de hond zelf geen last van heeft, maar koeien heel erg ziek van kunnen worden.

5. Aanvallen van wolven in Nederland

De enquête is in januari 2022 afgenomen. Sinds die tijd is het aantal wolvenaantallen in Nederland sterk toegenomen. Met name in Drenthe is het schering en inslag. In de periode van 1 januari tot 1 augustus 2022 zijn in Nederland 418 schapen, 3 kalveren en 1 koe door DNA bewezen slachtoffer geworden van wolven (bron: BIJ12). Dit gaat over de slachtoffers die dood aangetroffen zijn, de vervolgschade (dieren die alsnog aan verwondingen overlijden, verwerping van lammeren etc.) is hier niet in meegenomen. In het Tijdschrift voor Diergeneeskunde van 1 september 2022 zeggen dierenartsen dat het aantal dode dieren gemiddeld een factor twee hoger is, dan op de website van Bij12 vermeld wordt. In hetzelfde artikel trekken dierenartsen daarom aan de bel. Zij hebben een enquête gehouden onder dierenartsen die betrokken zijn bij de afhandeling van schade door wolven. Hieruit blijkt dat de wolvenschade in Nederland wordt onderschat. Dit uit zich onder andere in een flink hoger percentage dieren dat gust (niet drachtig raken) blijft, een lager geboortegewicht bij lammeren en het verwerpen van lammeren. Van de geënquêteerde dierenartsen zegt 34% dat er in Nederland überhaupt geen plaats is voor wolven en nog eens 30% vindt dat er afschot of beheer nodig is om schade zoveel mogelijk te beperken. Uit Noors onderzoek blijkt dat actief beheer de schade bij schapen kan verlagen (Strand et al.2019 in TVD september 2022).

In de provincie Drenthe liep de onrust in de zomermaanden steeds verder op. In het gebied rond het Drents Friese Wold waren er in augustus bijna elke dag meldingen bij BIJ12 van aangevallen dieren. Omdat BIJ12 de DNA resultaten heeft bijgewerkt tot 1 augustus is nog niet met zekerheid vast te stellen dat het in de meeste gevallen om wolvenaantallen gaat, maar gezien het patroon in de maanden daarvoor ligt dit wel voor de hand. Een overzicht van de meldingen in augustus (Bron: BIJ12):

Datum	Plaats	Diersoort	Aantal dode dieren
1 augustus	Kuinre	schapen	4
	Wijster	schapen	4
2 augustus	Kuinre	Schapen	1
	Wijster	kalf	1
	Wijster	schapen	3
3 augustus	Dwingeloo	schapen	1
6 augustus	Nieuw Balinge	schapen	4
7 augustus	Dwingeloo	schapen	5
8 augustus	Rouveen	schapen	2
	Grolloo	schapen	3
10 augustus	Geeuwenbrug	pony	1
	Dwingeloo	schapen	4
12 augustus	Dwingeloo	schapen	2
13 augustus	Mantinge	schapen	1
15 augustus	Kallenkote	schapen	4
17 augustus	Dwingeloo	schapen	2
	Wapserveen	koeien bij boerderij	gewond, niet dood
	Wittelte	schapen	1
18 augustus	Vledder	schapen	1
	Uffelte	kalf in iglo	1
19 augustus	Wittelte	schapen	7
20 augustus	Wapserveen	schapen	6
21 augustus	Dwingeloo	schapen	1
22 augustus	Schoonoord	schapen	2
23 augustus	Wapserveen	schapen	1
24 augustus	Grolloo	pony	1
	Kallenkote	schapen	4
25 augustus	Boyl	schapen	14
27 augustus	Wijster	schapen	3
28 augustus	Dwingeloo	schapen	2
29 augustus	Drijber	kalf	1
	Kallenkote	schapen	7
	Wijster	schapen	1

De inwoners van de gemeente Westerveld hebben veelvuldig hun ongerustheid rondom de aanwezigheid van wolven in hun woonomgeving aangegeven. De gemeente organiseert daarom in samenwerking met de provincie Drenthe een informatieavond voor hun inwoners. Er worden door inwoners veel zichtmeldingen van wolven gedaan. Regelmatig voorzien van beeldmateriaal (foto en film). Hierop is te zien dat wolven langs een schoolplein in Diever lopen, of op het gemakje een rijdende trekker op het land observeren. Ook overdag worden regelmatig wolven gezien, door inwoners van de gemeente Westerveld. Dit maakt dat de zorgen en het gevoel van onveiligheid toenemen onder de inwoners. Dat zorgde er voor dat de geplande bijeenkomst op 3 oktober binnen 20 minuten volgepland was en de gemeente inmiddels heeft aangekondigd een tweede bijeenkomst te organiseren (www.rtv.drenthe.nl).

6. Het welbevinden van inwoners in wolvengebieden

In het vorige hoofdstuk komt naar voren dat mensen steeds ongeruster worden rondom de aanwezigheid van wolven in hun woonomgeving. Dat betreft niet meer alleen dierhouders. Ook inwoners zonder dieren vragen zich af of het nog veilig is, in het donker buiten te zijn in landelijk gebied of om in je eentje in de natuur te gaan wandelen. In de enquête is ook gevraagd naar de gevoelens die men heeft rondom de aanwezigheid van wolven.

Uit de enquête:

In welke mate ervaart u stress door de aanwezigheid van wolven in de buurt van uw dieren?

Tabel 9

Niet van toepassing	12%
Geen stress	4%
Een beetje stress	26%
Behoorlijke stress	46%
Chronische stress	5%
Anders, namelijk	7%

Bij “anders, namelijk” werd onder andere benoemd: “we zijn er nog niet mee in contact gekomen” en “het zit wel in mijn achterhoofd, maar stress vind ik een groot woord”.

Welk effect heeft de stress op uw welbevinden en leefplezier (kies het antwoord dat het meest van toepassing is)?

Tabel 10

Niet van toepassing	17%
Ik slaap slecht	15%
Ik heb een gevoel van onbehagen	30%
Ik voel me onveilig	5%
Ik voel me te kort schieten tegenover mijn dieren	20%
Ik heb lichamelijke klachten door de spanning	4%
Anders, namelijk:	9%

Bij “anders, namelijk” werd onder andere benoemd:

- De veiligheid van mijn dieren staat onder druk, ik denk bijna nergens anders meer aan;
- Ik vind me heel erg op over de ecologen die met hun berichten doen alsof het allemaal zo lollig is. Dat maakt me zo kwaad!;
- Ik voel me continu gespannen en reageer vaker boos en gefrustreerd dan ik van mezelf gewend ben. Dit komt voornamelijk omdat ik niet kan begrijpen dat we maar moeten accepteren dat onze dieren gepakt worden. Ik vertrouw de hele zaak niet, ik geloof dat wolven zijn uitgezet;
- Ik raak enorm gefrustreerd omdat ik steeds tegen een muur van onbegrip op loop;
- Ik ben gelukkig in de gelegenheid om mijn dieren 's nachts naar binnen te doen. Als dat niet zo kunnen was ik veel zorgelijker geweest.

6.1 Gemeenten en het welbevinden van hun inwoners

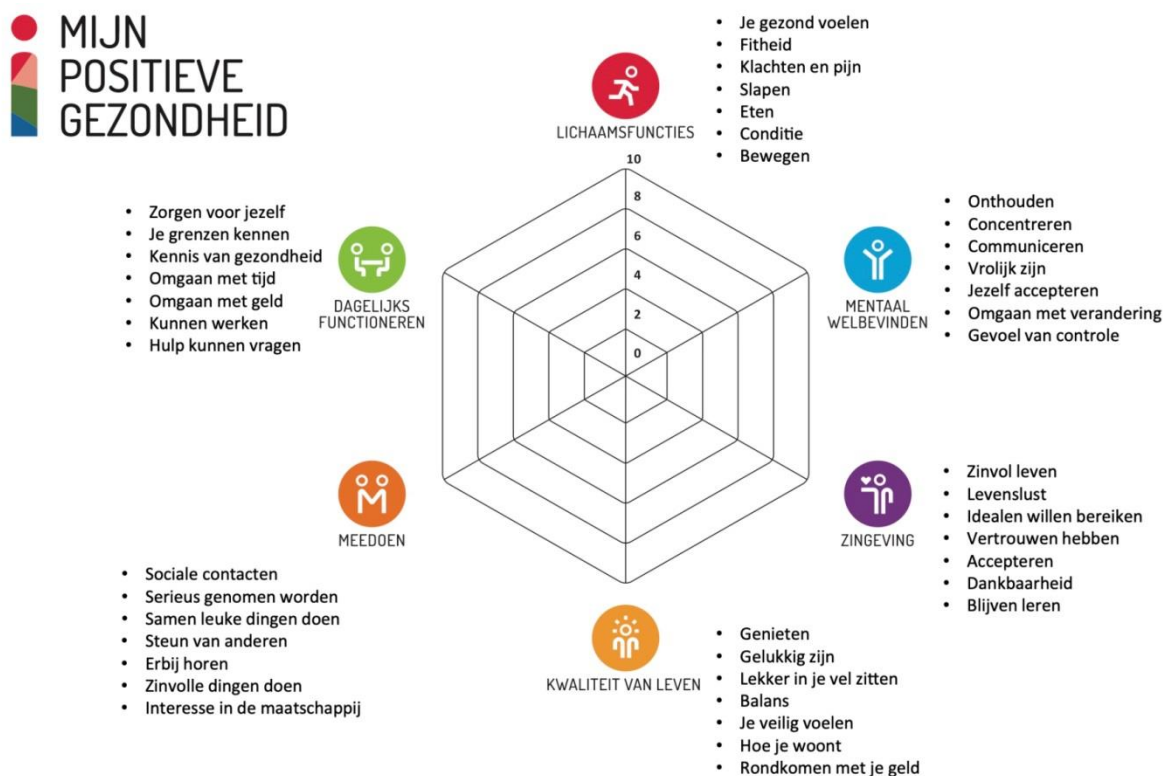
Er is een landelijke beweging gaande waarbij gemeenten sturen op het geluk van hun inwoners in het kader van healthy ageing. Gezond zijn en gezond blijven is belangrijk voor iedereen. Voor een goede gezondheid van inwoners spelen meerdere factoren een rol. Vaak gaat het om een optelsom van deze factoren. Daarom is samenhangend beleid en een integrale aanpak belangrijk. Dat gebeurt meer en meer door gebiedsgericht te werken en inwoners te betrekken bij hun leefomgeving. Steeds meer gemeenten gebruiken daarvoor het gedachtengoed van Positieve Gezondheid van Machteld Huber als basis.

Machteld Huber introduceerde in 2011 het concept positieve gezondheid in Nederland. In dit concept wordt gezondheid niet meer gezien als de aan- of afwezigheid van ziekte, maar als het vermogen van mensen om met de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven om te gaan en zoveel mogelijk de eigen regie te voeren. Positieve gezondheid gaat uit van de veerkracht van mensen, waarbij gebleken is dat beweging en een zinvolle invulling van het leven een positief effect hebben op gezondheid en gezondheidsbeleving (IPH, 2022).

Het gedachtengoed van positieve gezondheid is uitgewerkt in zes dimensies. Deze zijn:

- Lichaamsfuncties : Ik voel me gezond en fit
- Mentaal welbevinden : Ik voel me vrolijk
- Zingeving : Ik heb vertrouwen in mijn eigen toekomst
- Kwaliteit van leven : Ik geniet van mijn leven
- Meedoen : Ik heb goed contact met andere mensen
- Dagelijks leven : Ik kan goed voor mezelf zorgen

Afbeelding 5 Bron: IPH.nl

In dit spinnenweb staan een aantal indicatoren die direct van toepassing zijn, als het gaat om het welbevinden van inwoners in relatie tot de wolvenproblematiek. In de voorgaande hoofdstukken is aan de orde gekomen, dat mensen zich niet meer veilig voelen, dat ze zich niet serieus genomen voelen, waar het gaat om de zorgen om hun dieren, dat ze zich te kort voelen schieten in de zorg voor hun dieren, vanuit de onmacht die ze ervaren of dat ze steun van anderen missen. Dit betekent dat hier risico's uit voort zouden kunnen komen, die van invloed kunnen zijn op het levensgeluk en daarmee ook de gezondheid van mensen.

6.2 De frustratie van dierhouders

Sinds de wolf zijn weg terug naar Nederland heeft gevonden, is er een toename waarneembaar van (soms zelfbenoemde) wolvenexperts. Hierbij wordt doorgaans geen onderscheid gemaakt tussen het soort expertise waarover de betreffende wolvendeskundige beschikt. Zo kan het gebeuren dat een ecooloog, die vooral onderzoeker is en gespecialiseerd is in flora en fauna, alsmede de relatie tussen planten, dieren en de omgeving, in de media uitspraken en voorspellingen doet over het gedrag van wolven en het gedrag van vee, zonder dat deze ervaring of kennis heeft van het gedrag van deze dieren. De uitspraken worden gedaan vanuit het ecologisch paradigma met daarbij het volgende ecologische doel voor ogen: harmonie creëren tussen verschillende elementen in een gebied en een plan opzetten voor het waarborgen of aanpassen van leven in het gebied, met andere woorden: het waarborgen van het leven van wolven in dat gebied, ongeacht of dit ten koste gaat van vele levens en veel leed onder landbouwhuisdieren (www.nationaleberoepengids.nl).

In vrijwel ieder gesprek met dierhouders kwam naar voren dat uitspraken over wolven in de media vanuit het ecologisch paradigma er voor zorgen dat er in de samenleving weinig begrip is voor hun zorgen en dat dit regelmatig leidt tot victimblaming. Daarnaast is het opvallend dat publicaties over wolven vanaf het moment dat de eerste wolf zich in Nederland gevestigd heeft (in 2018) eveneens voornamelijk vanuit het ecologisch paradigma zijn geschreven.

Dierhouders trekken over het algemeen de ecologische waarde van de aanwezigheid van de wolf in de natuurgebieden in Nederland niet in twijfel. Zij vinden het echter van wel belang dat er breder gekeken en gecommuniceerd wordt ten aanzien van het gedrag en de aard van wolven, omdat daarin de kern zit van hun zorg. Zij willen erkenning van de keerzijde van de terugkeer van wolven, omdat hun landbouwhuisdieren massaal ten prooi vallen aan de wolf en ook omdat het dierenwelzijn in het geding komt. Zij willen dat dit bespreekbaar is, als het gaat over het beleid dat in Nederland gevoerd wordt ten aanzien van wolven.

Ook wordt het als storend ervaren dat Nederland de Europese Habitatrichtlijn (Hrl) zo strikt interpreteert dat de wolf op geen enkele manier gehinderd mag worden in zijn gedrag. De wolf heeft in feite de vrije keuze om te gaan en te staan, waar hij wil. Uit een vergelijking met andere Europese landen blijkt, dat er meer ruimte is in de interpretatie van de Hrl, dan Nederland nu gebruikt. Er zijn negen Europese landen waar de wolf beheerd mag worden en aan nog eens zes landen zijn derogaties toegekend. Dit betekent dat Nederland, ook de ruimte die er is kan pakken, om daarmee te helpen bij het beschermen van de weidedieren (Federatie Particulier Grondbezit, 2022).

6.3 Het mechanisme van de ontkenning

In de wolvendiscussie is regelmatig sprake van ontkenning. Zelfs als feitelijk bewezen gebeurtenissen uit de praktijk de ontkenning direct kunnen weerleggen. Hoe komt het dat weldenkende mensen een blinde vlek kunnen krijgen rondom het onderwerp "wolf"? Hoe kan

het dat mensen volledig losgezongen raken van de dagelijkse praktijk, die recht onder hun neus plaatsvindt?

Hiervoor moet eerst gekeken worden naar waar de wolf voor staat in de beleving van mensen. Bij veel wolvenliefhebbers is de wolf een “feel good feature”. Dit heeft alles te maken met de boodschap die mensen al vanaf de jaren '70 om de oren geslagen krijgen: “Wij mensen maken een puinhoop van onze planeet aarde, wij vervuilen, wij putten de aarde uit, wij mishandelen dieren, het gaat slecht met de natuur en de biodiversiteit, de insecten sterven uit, het poolijs smelt steeds sneller en in de oceanen bevindt zich plastic soep”. En omdat het inderdaad zo is dat wij mensen op veel punten onzorgvuldig met onze leefomgeving om gaan, kunnen er al dan niet bewust schuldgevoelens en schaamte ontstaan. Als dan vervolgens een tegengeluid te horen is: “Het gaat goed met de natuur, want de wolf is terug”, dan verzacht die boodschap het lijden door het schuldgevoel, waardoor we ons beter gaan voelen. En om dat goede gevoel niet te verliezen, houden we vast aan de positieve kant en ontkennen mensen onbewust datgene wat afbreuk zou kunnen doen aan het goede gevoel (Helleman, 2017). Maar hoe pakt het uit als mensen beseffen dat diezelfde wolf, die hen dat goede gevoel bezorgt, zich schuldig maakt aan ongelofelijk veel dierenleed en stress bij dierhouders? Zou dat een nieuwe oorzaak voor schuldgevoel kunnen worden?

6.4 Plaagdieren

Iedereen kan wel een aantal plaagdieren benoemen, zoals muizen, ratten, wespen en houtwormen. Maar wat is nu precies de definitie van plaagdieren? Neem als voorbeeld de rat. In de ene situatie wordt deze gedood met gif of met een rattenvaak gevangen, terwijl in een andere situatie een rat een geliefd huisdier is dat een naam draagt en vertroeteld wordt. De definitie van plaagdieren luidt:

“Een plaagdier is een dier met eigenschappen die door mensen als schadelijk of ongewenst worden ervaren. Er is geen biologische definitie van een plaagdier. Wat wel of geen plaagdier is, hangt af van de definitie die mensen hieraan geven. Het is zelfs mogelijk dat een dier in de ene omgeving als plaagdier wordt gezien, terwijl het in een andere omgeving als nuttig wordt beschouwd.” (www.ongediertebestrijdingassen.nl).

Als dan naar de wolf gekeken wordt, is de conclusie dat voor veel dierhouders de wolf in de categorie plaagdieren ingedeeld zal worden, terwijl anderen die op persoonlijk niveau weinig te vrezen hebben van wolven het dier als nuttig en zeer welkom beschouwen. Hierin zit de kern van de wolvendiscussie. Vanuit welk perspectief kijkt men naar de wolf en is men ook in staat om het standpunt van de ander te begrijpen?

7. Tot slot

Ondanks dat er veel woorden geschreven zijn, is niet alles wat van belang is aan bod gekomen. Er is bewust gekozen om dichtbij de kern te blijven, om vooral het verhaal van de dierhouders te vertellen. Rondom de wolvendiscussie is echter nog zo veel meer te vertellen en uit te zoeken. En er liggen nog zoveel dilemma's open en vragen onbeantwoord. Hierbij valt te denken aan:

- Het doorrekenen van de groei van de wolvenpopulatie en wat deze groei betekent voor Nederland;
- Hoe zit het eigenlijk met hybriden? Wolven die gekruist zijn met honden en in diverse landen gesignaleerd zijn. Bevinden zich in Nederland ook hybriden?;

- In hoeverre brengen wolven dierziekten mee waar rekening mee gehouden moet worden;
- Is er een verhoogd risico op de terugkeer van rabiës (hondsdoelheid) in Nederland, nu de wolf weer aanwezig is?;
- Wat betekenen de wolfwerende maatregelen in de praktijk ten opzichte van de gezondheid en het dierenwelzijn van onze huisdieren?
-etc.

In dit essay is een uitgebreide toelichting gegeven op de situatie rondom de aanwezigheid van wolven in Nederland en waar dierhouders dagelijks mee te maken hebben. Er is veel informatie uit eerste hand gegeven. Het zou waardevol zijn als er hiermee meer begrip komt voor datgene waar dierhouders tegenaan lopen. Het is dringend nodig dat er op een volwassen manier gelijkwaardige gesprekken kunnen worden gevoerd over dit onderwerp. Te vaak monden gesprekken uit in bedreigingen over en weer. Zo vertelde dierenarts Hietberg in een krantenartikel, dat hij bedreigd werd door wolvenliefhebbers nadat hij beelden deelde van een koe die door een wolf gepakt was (www.dvhn.nl). Dat zou toch niet getolereerd moeten worden!

Daarom in het slotstuk van dit essay een oproep om de verhalen van dierhouders serieus te nemen, hun vragen te horen en hun gevoelens van angst en onbehagen te erkennen. Gemeenten hebben geen invloed op het wolvenbeleid en het wolvenplan, maar ze kunnen wel naar hun inwoners luisteren. Gemeenten kunnen dierhouders daarnaast tegemoet komen, bijvoorbeeld door hogere afrastreringen te gedogen. Of met meerdere gemeenten de handen ineen slaan en zo het gesprek met de provincies aan te gaan, wanneer er iets moet veranderen aan het wolvenbeleid. Laten we allemaal met elkaar het gezonde verstand gebruiken om er voor te zorgen dat onze dieren veilig blijven en hun welzijn niet in het geding komt en dat onze landbouwhuisdieren niet terug de stal in gedwongen worden, maar gewoon van hun vrijheid in het weiland kunnen genieten!

Bronnenlijst

Literatuur:

- Bass, R., 1998, *The new wolves*, Rowman & Littlefield
- Bieleman, J., 2008, *Boeren in Nederland*, Uitgeverij Boom, Amsterdam
- Budiansky, S., (2002), *De aard van het paard*, Utrecht: Het Spectrum
- Ekamper, P., Erf, van der, R., Gaag, van der, N., Henkens, K., Imhoff, van, E., Poppel, van, F., 2003, *Bevolkingsatlas van Nederland: Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden*, Uitgeverij Elmar, Den Haag
- Everts, R.R., Hietberg, B., Hegen, G., 1 september 2022, *Toename van wolvenschade vraagt om nieuwe afwegingen*, *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, pagina 21-23, KNMVD
- Federatie Particulier Grondbezit, 2022, Position paper
- Geist, V., (2009), *Wolves – When Ignorance Is Bliss*, University of Calgary
- Gereads, G., 1981, *Is angst voor wolven terecht*, Maasgouw
- Helleman, V. (2017). *De Emotie Encyclopedie. Gevoel als navigatiesysteem naar een gelukkig leven*, Leven in vrijheid, Etten-Leur
- Linnell, J. D. C., Kovtun, E. & Rouart, I. 2021, *Wolf attacks on humans: an update for 2002–2020. NINA Report*, Norwegian Institute for Nature Research, Trondheim
- Rijk, de, J.H., 1985, *Wolven in Nederland: een samenvatting van de historische gegevens*, Huid en haar, SBZZ
- Serpell, J.A., 2021, *Commensalism or Cross-Species Adoption? A Critical Review of Theories of Wolf Domestication*, School of Veterinary Medicine, University of Pennsylvania, Philadelphia
- Verhoeven, N. (2007) *Wat is onderzoek*, Amsterdam: Boom
- Wayne, R.K., vonHoldt, B.M., 2012, *Evolutionary genomics of dog domestication*, Mamm Genome
- Woud, van der, A., 2020, *Het landschap, de mensen*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam

Internet:

- <https://www.ark.eu/gebieden/buitenland/rewilding-europe>
- <https://www.wolvenin nederland.nl>
- <https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/blijf-op-de-hoogte/nieuws/2020/03/wolven-op-nieuwe-plekken>
- <https://www.natuurmonumenten.nl/dieren/wolf>
- <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen/#overzicht>
- <https://www.hetschaap.nl/schapen-gedood-achter-wolfwerend-raster-2/>
- <https://www.levendehave.nl/artikelen/hoe-beschermt-je-schapen-tegen-wolven>

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/dierenwelzijn>

<https://www.cbs.nl>

<https://dierenwelzijnsweb.nl/vijf-vrijheden>

<https://www.nationaleberoepengids.nl/ecoloog>

<https://www.welkomwolf.be/sociaal-gedrag>

<https://www.hln.be/binnenland/waarom-een-wolf-meerdere-schape-doodt>

<https://www.rtdrenthe.nl/nieuws/155483/niet-wolven-maar-honden-zijn-het-grootste-probleem-van-schapeboeren?fbclid=IwAR1BDjNcpgZ6hlwgzeRjd5kx1MTefd8DpA0XEjNZuG6LHIQr7xSWDILob80>

<https://www.destentor.nl/veluwe/doden-honden-echt-veel-meer-schape-dan-wolven-zoals-ecologen-beweren-gegoochel-met-statistieken~ad54bc43/>

<https://www.lto.nl/sector/dier/schapehouderij/>

https://www.wyldeweide.nl/Natuurbeheer_met_schape

<https://wormbestrijding.nl/wormbestrijding-bij-paarden/nieuwe-wormbestrijding-paard/weidemanagement/>

<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/1998/44/paard-populair#:~:text=Naast%20een%20kleine%2080%20duizend,200%20duizend%20tot%20275%20duizend.>

<https://www.paardnatuurlijk.nl/nl/openstall.html#indeling>

<https://natuurlijkpaarden.nl/10-tips-voor-je-paddock-paradise/>

<https://vivaranch.be>

<https://www.paddockparadisealmere.nl/>

<https://www.akkervarken.nl/>

<https://www.natuurmonumenten.nl/wennen-aan-de-wolf>

<https://www.onzenatuur.be/artikel/wolf-geeft-boost-aan-biodiversiteit-hoe-doet-hij-dat>

<https://www.accuweather.com/en/weather-news/scientists-debunk-myth-that-yellowstone-wolves-changed-entire-ecosystem-flow-of-rivers/349988>

<https://wildlife.org/report-documents-wolf-attacks-around-the-world/>

<https://beprepared.com/blogs/articles/surviving-a-wolf-attack>

<https://www.hetschaap.nl/schape-gedood-achter-wolfwerend-raster-2/>

<https://ms-my.facebook.com/welkomwolf/posts/1756416274727379>

<https://www.rtdrenthe.nl/nieuws/14982722/bijeenkomst-over-de-wolf-in-westerveld-zit-vol-mogelijk-tweede-informatieavond>

<https://www.iph.nl/>

<https://www.loketgezondleven.nl/integraal-werken/succesfactoren/betrek-inwoners>

<https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/14896844/aanval-op-koeien-wapserveen-dit-is-absoluut-geen-wolvenwerk>

<https://www.ongediertebestrijdingassen.com/wat-zijn-plaagdieren/>

<https://dvhn.nl/drenthe/Is-de-dode-koe-die-in-Beilen-werd-aangetroffen-het-werk-van-een-wolf-%E2%80%98Ze-had-diepe-wonden-dwars-door-de-huid-daar-kom-je-niet-zomaar-doorheen%E2%80%99-27905695.html>

Youtube:

Attenborough, 2009: <https://www.youtube.com/watch?v=UH-6r5jrGI>

BBC Earth, 2019: <https://www.youtube.com/watch?v=6NPe4QReznM>

Sustainable Human 2014: <https://www.youtube.com/watch?v=ysa5OBhXz-Q&t=9s>